

ČAKAVSKE STILISTIČKE STUDIJE

II

FUNKCIONIRANJE GRAMATIČKIH LICA U DIREKTNOM OBRAĆANJU¹

Gramatička norma da zamjenica »ti« označava drugo lice jednine, a zamjenica »vi« drugo lice množine ni u književnom jeziku ni u dijalektima ne nalazi apsolutnu potvrdu. Za književni jezik i gramatika i pravopis predviđaju da se u obraćanju mjesto zamjenice »ti« može upotrijebiti zamjenica »vi«, da se, štaviše, zamjenica »vi« u takvoj prilici može pisati velikim slovom (i u nominativu i u kosim padežima). U dijalektima su običaji u obraćanju veoma raznoliki. Negdje je sasvim prevladalo obraćanje sa »ti«, negdje obraćanje sa »ti« ili »vi« zavisi od dobi sugovornikâ, od stupnja njihova rodbinskog odnosa, intelektualne ili socijalne razine ili samo od kojega od tih faktora. Zato bi bilo poželjno o načinu direktnog obraćanja dobiti pregled sa širega područja.

Dva su osnovna pitanja koja se ovdje mogu razmatrati: 1. koji je način obraćanja prevladao, tj. što se može smatrati normom u kojem govoru, i 2. da li se odstupa ili može odstupiti od uobičajene norme, u kakvim prilikama i s kakvim značenjem. Oba pitanja zajedno traže odgovor, kako obraćanje sa »ti« ili »vi« funkcionira kao jezično sredstvo, tj. kakvu obavijest u sebi sadržava. Odgovor na prvome mjestu iziskuje izuzetno poznavanje društvenih odnosa i jezične građe, a potom prikladan postupak u analizi te građe. Građa mora biti strogo određena vremenski, prostorno i jezično (dijalekatski). U drugom vremenu, na drugome mjestu i u drugom jeziku (dijalektu) podaci će nužno, više ili manje, biti nešto drukčiji. S obzirom na sve te zahtjeve i s obzirom na mogućnost da im se udovolji, ovdje će se razmatrati funkcioniranje i obavijesna vrijednost obraćanja sa »ti« ili »vi« u suvremenom govoru čakavskog mjesta *Sali* na Dugom otoku.

¹ Prvu iz serije čakavskih stilističkih studija pod naslovom »Infinitiv u službi imenice« objavio sam u *Filologiji* br. 3, 1962, 49—52.

1. Norma u obraćanju.

Mlađi se starijima obraćaju sa »vi«. Ovdje »starije« treba shvatiti u relativnom smislu jer se »vi« govori samo znatno starijima, počevši otprilike od generacije koja je u dobi govornikovih roditelja. To je razumljivo otuda što se, još uvijek, u dijelu Sali koji se zove *Selđ*, pretežno i roditeljima govori »vi«: *Papà, čà ste se vèc vrnili*. U dijelu Sali koji se zove *Pòrat* taj je običaj nestao u pogledu roditelja (npr. *Papà, čà si se vèc vrnì*), ali se zadržao u odnosu na ostale starije (npr. *Šimè, čà ste dòšli z Gràda*; u ovom je obraćanju *Šime* bio stariji čovjek). Što vrijedi općenito za starije u oba dijela Sali, vrijedi i za rodbinu starije generacije, počevši od stričeva i tetaka, npr.: *Bàrbà, dì ste bìli. Nanà, òcu jà pòjti s vàmì*).

Stariji mlađima govore »ti«. I ovdje »mlađe« treba shvatiti relativno jer se »ti« govori i vršnjacima, a starijima od sebe otprilike do generacije koja je u dobi govornikovih roditelja. Nepoznatim stranim osobama govori se »vi« i kad nisu starije, osim ako nisu u dječjoj ili dječjačkoj dobi. Često se »vi« govori i domaćim školovanim i uglednim ljudima koji mogu biti i mlađi od govornika. Najstarijim domaćim ljudima (u generaciji djeda i starijoj), osobito ako uživaju opće poštovanje, još se ponekad govori u 3. licu množine, tj. »oni«: *»Dìda, dì su stàvìli pòt«*. Ovaj način obraćanja ponekad se može čuti i u obraćanju mlađim uglednim ljudima. Obraćanje sa »oni« odnosi se prema obraćanju sa »vi« kao zastarjela i sporadična norma.

Zbog potpunosti, dobro je još navesti da se u kazivanju, pričanju, objašnjavanju i sličnim prilikama mjesto bezličnoga 3. lica jednine sa »se« najčešće upotrebljava 2. lice jednine sa »ti«, pa i kad se razgovara sa starijima kojima se inače govori »vi« ili »oni«. Najbolje će to pokazati ovaj primjer:

Starac: *Dì ti je, màli, màti?*

Dječak: *Pòšla je u Gladùšu.*

Starac: *A dì je vàša Gladùša?*

Dječak: *Grèš p̄rma Zàglavu, dòjdeš do Pùhove ôgrade, digneš se p̄rko mocìre i ìdeš gòri, nâpri, namìriš se na jenù karùbu i totè ti je cìko.*

Ali u nastavku razgovora:

Starac: *Bràvo, màli, dobrò si mi povìdi.*

Dječak: *Òli cete (cèju) ju pòjti iskàti?*

2. Odstupanja od norme.

Gdjekad se starijim osobama govori »ti« kojima se inače govori »vi«. Tako se postupa u posebnim prilikama, osobito kad se te osobe nastoje omalovažiti, poniziti, dakle svesti na stepen manje vrijednosti. To najčešće biva u svađi, u karanju, u mržnji koja se ponekad

razbukta do divlje strasti i posvemašnje netrpeljivosti. U tim se dakle prilikama obraćanje sa »ti« (mjesto sa »vi«) izjednačuje s drugim pogrdnim, deprecijativnim riječima, koje se u takvim prilikama također ne štede.

Obraćanje starijima sa »ti« mjesto sa »vi« više će se i lakše primijeniti prema neuglednijim osobama nego prema osobama koje svojom pojavom ulijevaju više poštovanja, tj. osobama koje su svojim ekonomskim položajem, rječitošću, podrijetlom, ideološkim ili političkim držanjem i tome slično stekle ili nametnule veći ili opći respekt. Zato ako se prema takvim osobama primijeni obraćanje sa »ti«, ono je po svojoj težini srazmjerno njihovu ugledu, tj. ima znatniju, veoma naglašenu deprecijativnu funkciju.

Jednako se ponekad starijim osobama govori »ti« mjesto »vi« kad se radi o ljudima s kakvom stvarnom duševnom manom ili ih zajednica zbog kojega tjelesnog nedostatka ili osobenjaštva tretira kao da su s takvom manom. Bilo zbog jednog ili drugog, ili zbog oboga zajedno, takve se osobe drže za inferiorne, za osobe manje vrijednosti pa im se iskazuje i manje poštovanje od onoga koje bi im normalno pripadalo. Te su, dakle, osobe po društvenom ugledu izjednačene s mnogo mlađima od sebe, a to je dovoljan razlog da im se i mnogo mlađi obraćaju ili mogu obratiti sa »ti«.

Slično se ponekad postupa u obraćanju starijim osobama kojima se redovito govori »vi« ako privremeno ili povremeno te osobe svojim ponašanjem ili govorom djeluju kao da su ili nedorasle ili s duševnom manom, tj. kao da su u rangu osoba kojima se govori »ti«. Ovaj se slučaj ponajviše odnosi na ponapite ili pijane ljude. Kad se otriježne, te se osobe ponašaju i govore normalno pa se prema njima primjenjuje i normalan način obraćanja.

Obraćanjem sa »ti« mjesto sa »vi« može se izraziti i značenje koje nije nimalo deprecijativno. U naročito stvorenoj situaciji: u jednom odsječku ili dijelu govora, u razgovoru o posebnoj temi i sl. ponekad će se mlađi obratiti starijima sa »ti« kojima inače govore »vi«. U takvu je obraćanju određena mlađa osoba povezana sa starijom osobitom srdačnošću i povjerenjem i uživa njenu naklonost i ljubav. Emotivan je momenat veoma intenzivan, on mlađu i stariju osobu toliko zbližava kao da su ravne jedna drugoj. To se u razgovoru može očitovati jezičnim sredstvom kojim se međusobno služe voljene osobe bliskih ili istih godina. U takvoj, dakle, prilici obraćanje sa »ti« mjesto sa »vi« ima istu funkciju i značenje kao upotreba hipokoristika ili deminutiva i drugih riječi odmila.

Moguć je i obrnuti slučaj, da se mjesto »ti« govori »vi«. To će i opet biti znak posebnog afektivnog stava prema sugovorniku. Tako je moguće obraćanje sa »vi« (pa čak i sa »oni«) mjesto sa »ti« kakvu naduvenku, siledžiji, bahatu, neodgojenu mlađem čeljadetu, ali, dakako, ne da se time počasti, nego, naprotiv, da se dovede k svijesti o tome da njegovi postupci ili riječi nisu u skladu s njegovim uzrastom, fizičkim ili umnim sposobnostima, intelektualnom razinom

i tome slično. Prema tome i obraćanje sa »vi« može poslužiti kao deprecijativno sredstvo, poput mnogih drugih riječi s deprecijativnim značenjem.

Iz izloženoga se vidi da je funkcioniranje gramatičkih lica u direktnom obraćanju društveno uvjetovano. Gramatička norma da se sa »ti« izriče drugo lice jednine, a sa »vi« drugo lice množine ni približno ne uključuje sve mogućnosti koje se u određenoj jezičnoj stvarnosti mogu iskazati. Studij dodatnih, specijalnih funkcija i jednog i drugog načina obraćanja na svakom će terenu otkriti nešto posebno. Iako su u ovom prilogu pitanje osvijetljena samo dodatna značenja obraćanja sa »ti« ili »vi«, i to samo na jednom određenom dijalekatskom terenu, njegovo je šire lingvističko značenje u tome što je, makar i skroman, prilog općem studiju jezične funkcionalnosti, a to je konačni cilj svakoga jezičnoga proučavanja.